

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СПОРТУ В РАМКАХ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ МІСТА ЗАПОРІЖЖЯ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Стаття присвячена проблематиці впливу спорту на процеси соціальної динаміки в рамках міста Запоріжжя. В роботі зроблений ретроспективний аналіз впливу діяльності спортивних клубів на прикладі міста Запоріжжя на міські процеси соціальної динаміки. В рамках роботи виконано спробу розглянути діяльність спортивних клубів крізь призму соціології. Проблематика роботи належить до соціології спорту та соціології міста.

Ключові слова: спорт, місто, соціальна динаміка, соціальна статика, футбол, гандбол, баскетбол, матеріальні та духовні цінності.

Статья посвящена проблематике влияния спорта на процессы социальной динамики в рамках города Запорожье. В работе сделан ретроспективный анализ влияния деятельности спортивных клубов на примере города Запорожье на городские процессы социальной динамики. В рамках работы осуществлена попытка рассмотреть деятельность спортивных клубов сквозь призму социологии. Проблематика работы относится к социологии спорта и социологии города.

Ключевые слова: спорт, город, социальная динамика, социальная статика, футбол, гандбол, баскетбол, материальные и духовные ценности.

The article is devoted problematike of influence of sport on the processes of social dynamics within the framework city of Zaporozhye. In-process the done retrospective analysis of influence of activity of sporting clubs on the example of city Zaporozhia on the city processes of social dynamics. Within the framework of work there is the done attempt to consider activity of sporting clubs through the prism of sociology.

Key words: sport, city, social dynamics, social statics, football, handball, basketball, material and spiritual values.

Постановка проблеми. Кожне місто має свою спортивну інфраструктуру, яка включає в себе сукупність спортивних споруд, знярядь та інших елементів спортивних атрибутів. Але на верхівці цієї піраміди знаходяться спортивні клуби, що є найуспішнішим виявом спортивного дискурсу. До сьогодні процес впливу діяльності спортивних клубів на соціальну динаміку міста є неосмисленим і майже не дослідженим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика статті є комбінованою і має відношення до двох теорій середнього рівня. М йде про соціологію спорту та соціологію міста. Соціологія міста бере свої витoki з робіт класиків соціологічної думки М. Вебера [1], Г. Зімеля [8] та Т. Парсонса [11]. Суттєвих успіхів у вивченні сучасних російських міст досягли Т. Дрідзе [5], Ю. Веселов [2], А. Космароський [9].

Серед представників соціології спорту слід відзначити роботи В. Гончарова [3], М. Захарова [7], В. Жолдака [6] та В. Лукашука [10]. Безпосереднім дослідженням впливу спорту на соціальну динаміку міста ніхто з перелічених вчених не займався, але ними були

створені теоретичні та емпіричні передумови для цього дослідження.

Мета статті полягає в соціологічному осмисленні впливу спорту через діяльність спортивних клубів на соціальну динаміку м. Запоріжжя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціологія розглядає спорт як важливий елемент у системі суспільних відносин. Сучасний спорт функціонує як економічний, політичний, моральний інститут. У нашому дослідженні предметом наукового інтересу є саме його соціальна складова, яку ми не можемо розглядати відокремлено від решти форм його прояву.

Спорт у соціологічному вимірі виступає важливим феноменом, оскільки в ньому поєднуються процеси інституційного та позаінституційного самовизначення великих груп людей та організацій. Однак варто зазначити, що стан сучасної структури інституту спорту є малодослідженим [10].

Багатоплановість і багатофункціональність спорту як особливої форми соціального буття індивідів і соціальних організацій дає багато підстав розглядати його як окремий соціальний інститут. Закріплення та

здійснення соціалізованої діяльності, наявність суб'єктів спорту (тренерів, спортсменів, викладачів фізичної культури та спорту), системи організацій і закладів, що здійснюють керівництво, наявність у його структурі численних інструкцій, правил, норм, заборон, системи заохочень і доган, державного законодавства – усе це свідчить про те, що спорт як соціальний інститут необхідно розглядати в контексті історичної й культурної динаміки розвитку суспільства.

На нашу думку, спорт через діяльність спортивних клубів має всі передумови впливу на соціальну динаміку суспільства. Тому в цій царині треба провести низку емпіричних соціологічних досліджень. Ми починаємо цей процес через дослідження впливу спорту на соціальну динаміку суспільства через дослідження типового промислового центру України м. Запоріжжя. На нашу думку, це місто є типовим прикладом моделі міста як соціального інституту, що є константою соціології міста.

Соціологія міста – галузь соціології, яка вивчає конкретні особливості розвитку та функціонування міста як елемента соціально-просторової організації суспільства, соціальні процеси, що відбуваються в ньому, його форми та інститути. Крім того, термін «соціальна динаміка» – це методологічне дослідження здатності суспільства реагувати на внутрішні й зовнішні зміни та мати справу з його механізмами регуляції.

Соціальна динаміка – це сукупність процесів функціонування, зміни й розвитку суспільства і його соціальних структур.

Предмет цієї галузі соціології – особливості міста як соціальної системи, а об'єкт – безпосередньо місто як соціально-територіальна спільнота і поселенська структура [4]. А спорт у другій половині ХХ століття, на нашу думку, перетворився на важливий елемент суспільної та міської соціальної системи та став носієм суб'єкт-об'єктних відносин у рамках міста як соціальної системи.

Виходячи з вищезазначеного, слід зупинитися на об'єкті нашого дослідження – соціальній динаміці м. Запоріжжя в історичній ретроспективі. Запоріжжя – це місто на ріці Дніпро, адміністративний центр Запорізької області України, яке є одним з найбільш великих адміністративних, індустріальних і культурних центрів півдня України. Населення міста складає 750 тис. чоловік. Четвертий за масштабом індустріальний центр України, у якому представлені чорна й кольорова металургія, машинобудування, хімічна, будівельна промисловість. Концентрація великої кількості заводів викликає сильне забруднення повітря.

Запоріжжя має давню та славу історію, але ознак великого промислового центру Запоріжжя набуло в два етапи. Перший етап – за часів індустріалізації, коли був збудований Дніпрогес та перші машинобудівні та металургійні підприємства. Другий – повоєнний етап – закріпив за містом статус великого промислового центру через формування могутнього промислового комплексу, що складався на піці розвитку з понад 150 промислових підприємств.

Запоріжжя має славі спортивні традиції, які були створені за часів радянської доби, завдяки чому були

сформовані умови для того, щоб багато жителів прославляли і місто, і країну на міжнародних спортивних змаганнях. Крім того, спорт для Запоріжжя є важливим соціальним явищем, що має суттєвий вплив на елементи соціальної динаміки міста як соціального інституту.

Великий спорт у місто прийшов за часів будівництва Дніпрогесу, коли на будівництві був розіграний футбольний турнір серед будівельних бригад. Футбол був і є найбільш популярним видом спорту. Тому не випадково створенням футбольних клубу «Локомотив» та «Металург» опікувався сам Серго Орджонікідзе. Функціонування цих спортивних клубів поклато початок традиції опікування великими промисловими підприємствами та відомствами за місцевою соціокультурною сферою. Це сталося на прикладі шефства над зазначеними клубами управлінням запорізьким осередком «Придніпровської залізничної дороги» та підприємством «Запоріжсталь». Особливо цей факт є важливим на фоні того, що на початку 30-х років ХХ століття в СРСР спорт розвився за рахунок спортивних товариств «ЦСКА», «Динамо», «Трудові резерви». Єдиним тогочасним прикладом профільного розвитку спорту та соціальної сфери на базі промислових підприємств є московський футбольний клуб «Торпедо». Та існування цього клубу носило винятковий характер та не мало суттєвого впливу на спортивний та соціальний рух Москви.

Відбір гравців до місцевих футбольних клубів відбувався за спортивним принципом серед працівників місцевих металургійних підприємств. Крім того, слід зауважити приналежність всіх футболістів до первинних організацій ВЛКСМ ТА КПРС. До системи санкцій місцевих футбольних клубів входили:

- комсомольські або партійні догани;
- відмова від грошових заохочувань;
- дворазове харчування та харчовий пайок.

Саме ці харчові пайки і врятували від голоду та недоїдання життя двом сотням запорізьких футболістів та членам їх родин. На нашу думку, це спасло від смерті та супутніх захворювань біля тисячі жителів Запоріжжя. Та водночас цей процес започаткував віднесення футболістів до місцевої еліти. У майбутньому спортсмени міста почали користуватися все більшою кількістю матеріальних благ, серед яких у повоєнні роки можна виділити подорожі закордон, позачергове виділення житла, автотранспорту, користування освітніми, рекреаційними та медичними послугами на пільгових умовах.

Після закінчення Другої Світової війни спорт у місті, як і по всьому Радянському Союзу, перетворився разом з кіно на головний елемент проведення активного та пасивного дозвілля, чому сприяло будівництво локальних спортивних комплексів з легкоатлетичними стадіонами. До таких об'єктів можна віднести спортивні комплекси «Локомотив», «Стріла», «Титан», «Авіатор», «ДСС» та «Торпедо». Остаточо спортивна інфраструктура Запоріжжя сформувалася в 70-х рр. ХХ століття, після будівництва критих спортивних арен, таких як палаци

спорту «Юність», «ЗАБ», басейн «Славутич» та критий манеж ВАТ «Запоріжсталь». Це зумовило появу та розвиток інших командних видів спорту, таких як хокей, гандбол, баскетбол та волейбол, що є не випадковим, враховуючи появу критих спортивних майданчиків. Історія появи в місті кожного із зазначених видів спорту має свою власну і індивідуальну історію. Наприклад, хокейний клуб «Дніпроспецсталь» навіть у радянські роки не здобув популярності місцевих чиновників та був через кілька років ліквідований через проблеми з підтримкою функціонування льодового майданчика. Це рішення занапастило не тільки хокей, а й зародки місцевого фігурного катання, хоча в 1981 році в місті проходили збори збірної СРСР з фігурного катання з ініціативи легендарного тренера О. Мішина. Цей маленький епізод в історії запорізького спорту дав такий ефект: 3 тисячі дітей в місті займалися фігурним катанням та хокеєм, і було сформовано десять аматорських дитячих команд, які кілька років розігрували обласний чемпіонат з хокею, а заняття фігурним катанням та хокеєм у промисловому місті є профілактичним засобом для розвитку захворювань легенів та деяких алергічних хвороб. Разом з хокеєм у місті з'явилися чоловічі гандбольні клуби «ЗІП» та «ЗАС», а потім і жіночий клуб «Мотор». Поява в гандболі зумовлена необхідністю формування дублюючих складів для легендарного київського «Спартака», який став потерпати від підростаючої молоді краснодарської «Кубані» та ростовських «Ростсесельмаша» та «Джерела». Ця ідея припала до душі керівництву «Моторбудівного» заводу. І в роки перебудови вони склали конкуренцію самому «Спартаку», кілька разів завоювавши бронзові нагороди радянської першості. А чоловіки взагалі склали кістяк збірної СРСР, що в 1976 році стала тріумфатором літніх Олімпійських ігор, що проходили в канадському Монреалі. Після здобуття Україною незалежності Запоріжжя стало столицею українського гандболу. Жіночий клуб «Мотор» та чоловічий виграли ZTR понад 90 % національних першостей. На їх базі формувалися національні збірні України з гандболу. Як наслідок, силами запорізьких гандболісток вдалося в 2000-2001 роках виграти кубок володарів кубків у норвезькому місті Нордstrand серед жіночих команд, а збірній – привести з Угорщини срібні медалі європейської першості. Водночас Запоріжжя стало разом з Луганськом центром з розвитку жіночого волейболу завдяки успіхам команди «Орбіта». Цей статус у Запоріжжя був відібраний Одесою та Черкасами в кінці ХХ століття. Серед основних соціальних наслідків впливу цих видів спорту на соціальну динаміку міста Запоріжжя слід виділити наступні. Через систему ДЮСШ із зазначених видів спорту пройшло 25 тисяч дітей обох статей, що, на нашу думку, зменшило рівень вуличних злочинів порівняно з сусідніми Дніпропетровськом та Донецьком на 20 %. Розвиток жіночих командних видів спорту зумовив менший рівень злочинів на сексуальному підґрунті, порівняно з сусідніми містами. Ця закономірність може бути пов'язаною з

популярною на початку 80-х років з короткою формою волейболісток та гандболісток, якщо порівняти з тим, що в ті роки основу спортивних фанатів склали студенти та чоловіки віком за 40 років. З точки зору сексо-патології, саме ці категорії чоловіків є групою ризику серед прогресуючих сексуальних розладів, що призводять до здійснення злочинів на сексуальному підґрунті. Тому низький рівень злочинів на сексуальному підґрунті, порівняно з сусідніми регіонами, можна розглядати як продовження тенденцій, що можуть бути пов'язані зі зниженням рівня сексуальної агресії зазначених чоловіків через відвідування спортивних подій з гандболу та волейболу. Тому можна зробити припущення, що відвідування чоловіком змагань з волейболу та гандболу сприяло зменшенню рівня сексуальної агресії через спостереження за спортсменками в еротичній для того часу білизні. Виходячи зі стандартів тогочасного етикету, жінки носили довгі речі, що прикривали тіло жінки від чоловічого погляду в такій ситуації. Через заборону еротичної продукції та відсутність культури її виробництва відвідування спортивних змагань з волейболу чи гандболу в місті прирівнювалося з відвідуванням стриптиз-бару, про що свідчить вживання більшістю вболівальників алкогольних напоїв у буфетах спортивних споруд та споглядання за відкритою формою одягу спортсменок. Цю гіпотезу підтверджує велика популярність серед молодих чоловіків телевізійних програм, що демонстрували вранішні спортивні вправи з елементами фітнесу та аеробіки.

В 1988 році футбольний клуб «Металург» став першим професійним спортивним клубом СРСР серед колективів першої ліги. Тому слід зазначити, що спорт був у фарватері економічних перетворень міста.

Перші роки незалежності України суттєво не змінили тенденції в розвитку спорту в місті. Головна тенденція того часу монополізація запорізькими спортсменами спортивного простору. В місті починає розвиватися баскетбол. Запорізька «Козачка-ЗАЛК» – незмінний чемпіон України з баскетболу серед жінок, а чоловічий баскетбольний клуб «Ферро» – міцний середняк вітчизняної суперліги. Запоріжжя перетворюється на базове місто для футзалу. Команди «Запоріжжюкос», «Дніпроспецсталь» та «Віннерфорд – Університет» разом з київськими клубами «Інтеркас» та «Ускорпія» складають кістяк збірної України з футзалу, що стає кількаразовим призером чемпіонатів Світу та Європи. Футзал на фоні розрухи системи підготовки спортивних кадрів стає культовим, у місті секції з футзалу відкриваються в 10 школах міста, а сам футзал стає спеціалізованим предметом у всіх вищих міста. В місті починають проходити комерційні турніри серед журналістів та бізнесменів, і футзал перетворюється на інструмент проведення ділових переговорів та стає одним із засобів відпочинку бізнес-еліти.

В середині 90-х років Запоріжжя перетворюється на базу водних видів спорту. С. Бондаренко, Д. Силант'єв, О. Миколайчук, А. Жупіна, Р. Володьков стають призерами чемпіонатів світу та Олімпійських

ігор у Сіднеї. Цей факт впливає з того, що Запоріжжя було єдиним містом в Україні з двома басейнами, що відповідали стандартам проведення спортивних змагань з водних видів спорту. Але вони існували інерційно, і без адміністративної та фінансової підтримки ці успіхи були зведені нанівець.

Загалом на межі століть відбулися знакові спортивні події, які, з одного боку, призвели до його краху в багатьох видах спорту, але водночас почали культивуватися пляжний футбол, біч-волей, та почав відроджуватися любительський хокей. Проте справа льодових майданчиків до сих пір є не вирішеною. Футбол отримав новий стадіон «Славутич-Арена» та участь запорізького «Металурга» у фіналі кубка України та участь у кубку УЄФА, що привела в Запоріжжя кілька тисяч студентів з Великобританії, Молдови, Мальти та Греції. З іншого боку, практично зникли з карти Запоріжжя такі види спорту, як жіночий волейбол, баскетбол, настільний теніс, професійний футзал та інші.

В 2008 році в місті відродився професійний баскетбол в лиці баскетбольного клубу «Ферро – ЗНТУ», що в 2010 році виграв кубок України і став бронзовим призером регулярного чемпіонату країни. Сьогодні чоловічий баскетбол – найпопулярніший вид спорту в місті, особливо на фоні катастрофічних виступів футбольного клубу «Металург». Команда весь сезон 2010-2011 років була на останньому місці чемпіонату. Вона розпродала всіх ведучих гравців, «залатавши» кадрові діри маловідомими гравцями з Марокко та Бразилії. На сьогодні не має жодних відомостей про майбутнє клубу, а по місту ходять

чутки з приводу можливого розформування клубу. Навіть якщо клуб і продовжить функціонувати, то це не покращить загальної ситуації в місцевому футболі. За останнє десятиліття завершили своє існування футбольні клуби «Торпедо» та «Віктор». Не краща ситуація в області. З 2011 року вже не існує мелітопольського футбольного клубу «Олком». Чемпіонат м. Запоріжжя з футболу розігрують 6 колективів, і 10 команд представлені в чемпіонаті запорізької області. З цих 10 лише 2 («Спартак-КПУ» і «Мотор-Січ») представляють Запоріжжя.

За роки незалежності в місті сформувався і рух футбольних фанатів. Сьогодні рух налічує близько 6 тисяч чоловік, частина яких формує рух баскетбольних фанатів. Місцеві фанати не є агресивними по відношенню до місцевих жителів, але водночас вони виголошують ультранаціональстичні гасла та беруть участь у групових драках з фанатами інших футбольних та баскетбольних клубів.

Суттєвих проблем зазнає і аматорський спорт. В місті в аварійному стані знаходиться 6 стадіонів, забудовуються дитячі спортивні майданчики, закриваються дитячі спортивні школи. Спортивні клуби, що функціонують у місті, відчувають нестачу молодих кадрів через захоплення дітей віртуальними розвагами.

Висновки. Спорт відіграє важливу роль у житті міста Запоріжжя. Спорт виконує в місті Запоріжжя наступні функції: дозвіллеву, оздоровлюючу та виховну. Історія функціонування спорту пов'язана з усіма важливими економічними, політичними та культурними перетвореннями, що переживала місцева громада протягом останніх 80-років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Город / М. Вебер – Л : Наука и школа, – 1923. – 309 с.
2. Веселов Ю. В. Экономическая социология одного города: пространство Петербурга / Ю. В. Веселов // Журнал социологии и социальной антропологии – 2009. – № 2. – С. 153-185.
3. Гончаров В. Д. Социология физической культуры: методология и теория / В. Д. Гончаров. – СПб., 1994.
4. Городяненко В. Г. Соціологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Г. Городяненко. – К. : Академія, 2002. – 560 с.
5. Дридзе Т. М. Вернуть столицу горожанам (О социальной диагностике в градостроительстве) / Т. М. Дридзе // Общественные науки и современность. – 1997. – № 5. – С. 26-34.
6. Жолдак, В. И. Социология физической культуры и спорта : учебное пособие / В. И. Жолдак, Н. В. Коротаева. – Малаховка : МОГИФК, 1994. – 630 с.
7. Захаров, М. А. Социология и философия спорта в образовательном пространстве СГАФКСТ: состояние и перспективы / М. А. Захаров // Теоретико-методологические проблемы физической культуры и спорта: сборник статей. – Смоленск : СГАФКСТ, 2005. – 520 с.
8. Ионин Л. Г. Социология Георга Зиммеля / Л. Г. Ионин // История буржуазной социологии XIX – начала XX века / [под ред. И. С. Кона]. Утверждено к печати Институтом социологических исследований АН СССР. – М. : Наука, 1979. – С. 180-203.
9. Космарский А. А. Исследователь в городе: от всевластия взгляда к столкновению с Другим. *Communitas* / А. А. Космарский // Сообщество. – 2006. – № 1. – С. 21-34.
10. Лукашук В. І. Трансформація спорту: від забави до індустрії / В. І. Лукашук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 2. – С. 130–143.
11. Парсонс Т. Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы / Т. Парсонс. – М. : Издательство «Прогресс», 1972. – С. 68.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., професор;
Мінц М. О., к.і.н., доцент

© Мосаєв Ю. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії: 16.03.2012 р.

МОСАЄВ Юрій Володимирович – к.соц.н., доцент кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету.

Коло наукових інтересів: соціологія спорту.